

CYPRIAN SUCHOCKI

Lublin

MOŻLIWOŚCI I SKUTKI ZAWARCIA MAŁŻEŃSTWA MIMO ISTNIENIA PRZESZKÓD W PRAWIE KANONICZNYM I POLSKIM

W związku z art. 10 ust. 1, n. 1 konkordatu podpisanego 28 lipca 1993 r. przez Rząd Rzeczypospolitej Polskiej, który postanawia: „Od chwili zawarcia małżeństwo kanoniczne wywiera takie skutki, jakie pociąga za sobą zawarcie małżeństwa zgodnie z prawem polskim, jeżeli między nupturientami nie istnieją przeszkody wynikające z prawa polskiego”, rodzi się u kapłanów i wszystkich zainteresowanych poradnictwem rodzinnym pilna potrzeba znajomości przeszkód z polskiego Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego (k.r.o.). Tę potrzebę wiedzy w zakresie przeszkód małżeńskich w obu systemach prawa kanonicznego i polskiego podkreśla ponadto ust. 2 tegoż artykułu, który postanawia: „Przygotowanie do małżeństwa kanonicznego obejmuje pouczenie nupturientów o nierozzerwalności małżeństwa kanonicznego oraz o przepisach prawa polskiego dotyczących skutków małżeństwa”. Podobnie urzędnicy Stanu Cywilnego, wobec których dokonuje się zawarcie umowy małżeńskiej wyłącznie cywilnej, winni posiadać odpowiednią wiedzę w zakresie przeszkód prawa kanonicznego. Tylko znajomość przepisów obu systemów prawnych przed obydwie strony, zarówno kościelną jak i świecką, będące świadkami zgody małżeńskiej nupturientów, pozwoli uniknąć nieporozumień i zgrzytów w stosowaniu art. 10 konkordatu¹.

Jeśli chodzi o możliwości zawarcia małżeństwa na terenie prawa kościelnego z przeszkodami w znaczeniu KPK z 1983 r., to ustawodawca zna i stosuje

¹ H. Miśtał, *Przedmowa* [w:] C. Suchocki, *Przeszkody małżeńskie w prawie kanonicznym i polskim Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym. Poradnictwo rodzinne w aspekcie wymogów Konkordatu*, Lublin 1997 (mps Biblioteka KUL), s. 5.

szereg dyspens chroniących nupturientów przed ewentualnym usiłowaniem zawarcia małżeństwa z przeszkodami (wiadomo, że jest ono nieważne od początku). Jeśli chodzi o ustawodawcę świeckiego, za zezwoleniem sądu daje on możliwości zawarcia małżeństwa mimo istnienia przesłanek negatywnych. Zawarcie małżeństwa mimo istniejących przeszkód w obu systemach prawnych rodzi też odmienne skutki zwłaszcza w aspekcie jego ważności.

I. DYSPENSOWANIE OD PRZESZKÓD W PRAWIE KANONICZNYM

W prawie kanonicznym przewidziano możliwość dyspensowania od przeszkód małżeńskich. Dyspensa to rozluźnienie prawa czysto kościelnego w poszczególnym wypadku². Może być ona udzielona przez tych, którzy posiadają władzę wykonawczą, w granicach swoich kompetencji, a także przez tych, którym wyraźnie lub pośrednio przysługuje władza dyspensowania, bądź mocą samego prawa, bądź mocą zgodnej z prawem delegacji. Od ustawodawstwa kościelnego nie należy dyspensować bez słusznej i racjonalnej przyczyny, z uwzględnieniem okoliczności przypadku i ważności ustawy, od której się dyspensuje³. Nowy KPK przyznaje w zasadzie władzę dyspensowania od ustaw powszechnych, jak i partykularnych, wydanych przez najwyższą władzę kościelną, biskupom diecezjalnym, zastrzegając jedynie Stolicy Apostolskiej udzielanie dyspens od ustaw procesowych lub karnych oraz tych, o których wyraźnie wzmiankuje się jako o rezerwatach teje Stolicy Apostolskiej⁴. Gdy

² Kan. 85 KPK: „Dyspensa, czyli rozluźnienie prawa czysto kościelnego w poszczególnym wypadku, może zostać udzielona przez tych, którzy posiadają władzę wykonawczą w granicach ich kompetencji, a także przez tych, którym wyraźnie lub pośrednio przysługuje władza dyspensowania, bądź mocą samego prawa, bądź mocą zgodnej z prawem delegacji”.

³ Kan. 90 § 1 KPK: „Od ustawodawstwa kościelnego nie należy dyspensować bez słusznej i racjonalnej przyczyny, z uwzględnieniem okoliczności przypadku i ważności ustawy, od której się dyspensuje. W przeciwnym razie dyspensa jest niegodziwa a także nieważna, chyba że została udzielona przez prawodawcę lub jego przełożonego”.

§ 2: „W wątpliwości co do wystarczalności przyczyny, dyspensa jest udzielona ważnie i godziwie”.

⁴ Kan. 87 § 1 KPK: „Biskup diecezjalny może dyspensować wiernych – ilekroć uzna to za pożyteczne dla ich duchowego dobra – od ustaw dyscyplinarnych, tak powszechnych, jak i partykularnych, wydanych przez najwyższą władzę kościelną dla jego terytorium lub dla jego podwładnych, jednak nie od ustaw procesowych lub karnych ani od których dyspensa jest specjalnie zarezerwowana Stolicy Apostolskiej lub innej władzy”.

§ 2: „Jeżeli trudno jest zwrócić się do Stolicy Świętej i równocześnie zwłoka grozi niebezpieczeństwem poważnej szkody, każdy ordynariusz może dyspensować od tychże ustaw, nawet jeżeli dyspensa zarezerwowana jest Stolicy Świętej, jeśli tylko chodzi o dyspensę, której

chodzi o dyspensowanie od przeszkód małżeńskich, to należy wyodrębnić trzy następujące sytuacje, o których traktują kolejno odnośne kanony KPK: 1) wypadek zwykły, 2) niebezpieczeństwo śmierci; 3) wypadek nagły.

1. *Dyspensowanie w wypadku zwykłym*

W wypadku zwykłym, w którym nie zachodzi żadna nadzwyczajna okoliczność determinująca sytuację nupturientów, władzę dyspensowania od przeszkód małżeńskich posiada – poza Stolicą Apostolską – ordynariusz miejsca. Może on dyspensować swoich podwładnych, gdziekolwiek przebywających, oraz wszystkich aktualnie przebywających na jego własnym terytorium od wszystkich przeszkód z prawa kościelnego z wyjątkiem tych, od których dyspensa jest zarezerwowana Stolicy Apostolskiej⁵. Stolicy Apostolskiej jest zarezerwowana dyspensa: 1) od przeszkody święceń; 2) od przeszkody wieczystego ślubu publicznego czystości, złożonego w instytucie zakonnym na prawie papieskim; 3) od przeszkody występku⁶. Od innych przeszkód pochodzenia kościelnego ordynariusz miejsca może dyspensować⁷.

ona w tych samych okolicznościach zwykła udzielać, z zachowaniem przepisu kan. 291”. Wypada dodać, napisał W. Góralski, iż wspomniana zmiana dokonała się już – w znacznej mierze – mocą motu proprio Pawła VI *De Episcoporum muneribus* z 15 VI 1966 r., inspirowanego dekretem Vaticanum II *Christus Dominus*. Zob. W. G ó r a l s k i, *Kościelne prawo małżeńskie*, Płock 1987, s. 29.

⁵ Kan. 1078 § 1 KPK: „Ordynariusz miejsca może swoich podwładnych gdziekolwiek przebywających oraz wszystkich aktualnie przebywających na własnym jego terytorium, dyspensować od wszystkich przeszkód z prawa kościelnego, z wyłączeniem tych, od których dyspensa jest zarezerwowana Stolicy Apostolskiej”.

⁶ Kan. 1078 § 2 KPK: „Stolicy Apostolskiej jest zarezerwowana dyspensa:

1° od przeszkody wynikającej ze święceń lub z wieczystego ślubu publicznego czystości, złożonego w instytucie zakonnym na prawie papieskim;

2° od przeszkody występku, o której w kan. 1090”.

⁷ Kan. 134 § 1 KPK: „Pod nazwą *ordynariusz* rozumiani są w prawie, oprócz Biskupa Rzymskiego, biskupi diecezjalni oraz inni, którzy – choćby tylko czasowo – są przełożonymi Kościoła partykularnego lub wspólnoty do niego przyrównanej zgodnie z przepisem kan. 368, jak również ci, którzy w nich posiadają ogólną wykonawczą władzę zwyczajną, mianowicie wikariusze generalni i biskupi, a także – dla własnych członków – wyżsi przełożeni kleryckich instytutów zakonnych na prawie a papieskim i kleryckich stowarzyszeń życia apostołskiego na prawie papieskim, którzy posiadają przynajmniej zwyczajną władzę wykonawczą”.

§ 2: „Pod nazwą *ordynariusz miejsca* rozumiani są wszyscy wyliczeni w § 1, z wyjątkiem przełożonych instytutów zakonnych i stowarzyszeń życia apostołskiego”.

Nie udziela się nigdy dyspensy od przeszkody pokrewieństwa w linii prostej oraz w drugim stopniu linii bocznej⁸.

2. *Dyspensowanie w niebezpieczeństwie śmierci*

Kan. 1079 § 1 postanawia: „W grożącym niebezpieczeństwie śmierci, ordynariusz miejsca może swoich podwładnych, gdziekolwiek przebywających, oraz wszystkich pozostających na własnym jego terytorium, dyspensować zarówno od formy obowiązującej przy zawarciu małżeństwa, jak od wszystkich i poszczególnych przeszkód z prawa kościelnego, czy to publicznych czy tajnych, z wyjątkiem przeszkody wypływającej ze święceń prezbiteratu”. Przez niebezpieczeństwo śmierci rozumie się sytuację, w której przynajmniej jednemu z nupturientów zagraża niebezpieczeństwo śmierci, tzn. kiedy istnieje większe prawdopodobieństwo śmierci aniżeli życia. Prawo kanoniczne szerzej rozumie tę okoliczność niebezpieczeństwa śmierci aniżeli sformułowane w k.r.o. „niebezpieczeństwa grożącego życiu jednej ze stron”⁹. Dyspensa w prawie kanonicznym nie może być udzielona jedynie w przypadku przeszkody płynącej ze święceń prezbiteratu¹⁰.

Prawodawca kościelny idzie tak daleko, że w wypadku, gdy nie można się zwrócić do miejscowego ordynariusza, identyczną władzę daje: 1) proboszczom, 2) kapłanom lub diakonom delegowanym do błogosławienia małżeństwa, 3) kapłanom lub diakonom asystującym przy zawieraniu małżeństwa w formie nadzwyczajnej¹¹.

⁸ Kan. 1078 § 3 KPK: „Nie udziela się nigdy dyspensy od przeszkody pokrewieństwa w linii prostej oraz w drugim stopniu linii bocznej”. Jest to powtórzenie dyspozycji kan. 1076 § 3 dawnego Kodeksu, wynikającej z doktryny Kościoła o niemożliwości udzielenia dyspensy od przeszkody pokrewieństwa w całej linii prostej, jak również w drugim stopniu linii bocznej (rodzeństwo), a to z uwagi na prawdopodobieństwo pochodzenia przeszkody w tym zakresie z prawa naturalnego. Nawet Stolica Apostolska nie udziela w obydwu przypadkach dyspensy. Zob. **G ó r a l s k i**, *Kościelne prawo małżeńskie*, s. 30.

⁹ Art. 9 k.r.o.

¹⁰ Ordynariusz może zatem dyspensować od przeszkody wynikającej ze święceń diakonatu, ale nie może dyspensować od przeszkody wynikającej ze święceń biskupich.

¹¹ Kan. 1079 § 2 KPK: „W tych samych okolicznościach, o jakich w § 1, ale tylko w wypadkach, w których nie można się odnieść nawet do miejscowego ordynariusza, taką samą władzę dyspensowania posiada proboszcz, szafarz odpowiednio delegowany, a także kapłan lub diakon, asystujący przy zawieraniu małżeństwa zgodnie z kan. 1116, § 2”.

Przez niemożność odniesienia się do miejscowego ordynariusza, w wypadku, o którym była mowa, rozumie się sytuację, gdy można to uczynić tylko za pomocą telegrafu lub telefonu¹².

Także spowiednik posiada władzę dyspensowania w niebezpieczeństwie śmierci, lecz wyłącznie od przeszkód małżeńskich tajnych w zakresie wewnętrznym, czy to podczas spowiedzi, czy poza nią (nie ma takiej władzy dyspensowania od formy)¹³.

3. *Dyspensowanie w wypadku nagłym*

Prawodawca kościelny w kan. 1080 § 1 postanawia: „Ilekcóż przeszkoda zostaje wykryta, gdy wszystko jest już gotowe do ślubu i małżeństwa nie da się odłożyć bez prawdopodobnego niebezpieczeństwa wielkiego zła, do czasu uzyskania dyspensy od kompetentnego przełożonego, władzę dyspensowania od wszystkich przeszkód, z wyłączeniem tych, o których w kan. 1078, § 2, n. 1, mają: ordynariusz miejsca oraz, jeśli wypadek jest tajny, wszyscy, o których w kan. 1079, §§ 2-3, z zachowaniem przepisanych tam warunków”.

Z przepisów tych wynika, że w wypadku nagłym (wszystko przygotowane do ślubu) władzę dyspensowania od wszystkich przeszkód pochodzenia kościelnego, z wyjątkiem przeszkody święceń oraz wieczystego ślubu publicznego czystości złożonego w instytucie zakonnym na prawie papieskim, posiadają następujące osoby: 1) ordynariusz miejsca; 2) proboszcz; 3) kapłan lub diakon odpowiednio delegowany do błogosławienia małżeństwa; 4) kapłan lub diakon asystujący przy zawarciu małżeństwa w formie nadzwyczajnej; 5) spowiednik – w zakresie wewnętrznym, czy to podczas spowiedzi, czy poza nią (kan. 1080 § 1). Wymienione jednak w punktach 2-5 kategorie osób, a więc wszystkie poza ordynariuszem miejsca, posiadają taką władzę, gdy 1) nie można się odnieść nawet do miejscowego ordynariusza, 2) jeśli wypadek jest tajny¹⁴.

¹² Tamże, § 4: „Przez niemożność odniesienia się do miejscowego ordynariusza, w wypadku, o którym w § 2, rozumie się sytuację, gdy można to uczynić tylko przy pomocy telegrafu lub telefonu”.

¹³ Tamże, § 3: „W niebezpieczeństwie śmierci spowiednik może dyspensować od przeszkód tajnych w zakresie wewnętrznym czy to podczas spowiedzi, czy poza nią”.

¹⁴ Przez wypadek tajny rozumiemy tutaj przeszkodę faktycznie tajną, tzn. znaną bardzo wąskiemu gronu osób, nawet jeśli z natury swojej byłaby publiczną. Zob. G ó r a l s k i, *Kościelne prawo małżeńskie*, s. 31.

Udzielenie dyspensy w wypadku nagłym obejmuje również sytuacje, w których chodzi o uważnienie (sanację) małżeństwa zawartego nieważnie, jeśli zagraża takie samo niebezpieczeństwo i nie ma czasu na odniesienie się do Stolicy Apostolskiej, ewentualnie do ordynariusza miejsca, gdy chodzi o przeszkody, od których może dyspensować¹⁵.

W myśl kan. 90 § 1 od ustawodawstwa kościelnego nie należy dyspensować bez słusznej i racjonalnej przyczyny, z uwzględnieniem okoliczności przypadku i ważności ustawy, od której się dyspensuje. W przeciwnym razie – dodaje kanon – dyspensa jest niegodziwa, a także nieważna, chyba że została udzielona przez prawodawcę lub jego przełożonego¹⁶.

II. UDZIELANIE POZWOLEŃ PRZEZ SĄDY NA ZAWARCIE MAŁŻEŃSTWA W K.R.O

Problem tak zwanych „dyspens” w k.r.o dotyczy węższego zakresu aniżeli dyspensowania w prawie kanonicznym. W k.r.o wymaga się pozwolenia sądu na zawarcie związku małżeńskiego mimo istnienia przeszkód. Sąd czyni to w postępowaniu nieprocesowym na wniosek osoby zamierzającej zawrzeć

¹⁵ Kan. 1080 § 2 KPK: „Ta władza rozciąga się także na uważnienie małżeństwa, jeśli zagraża takie samo niebezpieczeństwo i nie ma czasu na odniesienie się do Stolicy Apostolskiej, ewentualnie do ordynariusza miejsca, gdy chodzi o przeszkody, od których może dyspensować”. Warto jeszcze przytoczyć cenne uwagi W. Góralskiego: „Mówiąc o wypadku nagłym, sankcjonowanym w kan. 1080, należy jeszcze zwrócić uwagę na dyspozycje kan. 87 § 2 z norm ogólnych, pozostającą w relacji z tymże kan. 1080. Otóż kan. 87 § 2 stanowi, iż jeżeli trudno jest zwrócić się do Stolicy Świętej (o dyspensę jej zarezerwowaną) i równocześnie zwłoka grozi niebezpieczeństwem poważnej szkody, każdy ordynariusz może dyspensować od ustaw powszechnych i partykularnych wydanych przez Stolicę Apostolską, nawet jeśli dyspensa jest jej zarezerwowana, byleby tylko chodziło o dyspensę, której sama Stolica Apostolska w tych samych okolicznościach zwykła udzielać, z wyjątkiem dyspensy od celibatu.

A zatem, nie tylko w wypadku nagłym w rozumieniu kan. 1080 § 1 („omnia sunt parata ad nuptias”), lecz także w wypadku nagłym ukazanym w kan. 87 § 2 ordynariusz ma władzę dyspensowania m.in. od przeszkód małżeńskich, nawet zarezerwowanych Stolicy Apostolskiej, z zachowaniem wszakże klauzuli tegoż kanonu” (zob. *Małżeństwo*, [w:] *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, t. III: *Księga IV: Uświęcające zadanie Kościoła*, Lublin 1986, s. 238).

¹⁶ Kan. 90 § KPK: „Od ustawodawstwa kościelnego nie należy dyspensować bez słusznej i racjonalnej przyczyny, z uwzględnieniem okoliczności przypadku i ważności ustawy, od której się dyspensuje. W przeciwnym razie dyspensa jest niegodziwa, a także nieważna, chyba że została udzielona przez prawodawcę lub jego przełożonego”.

§ 2: „W wątpliwości co do wystarczalności przyczyny, dyspensa jest udzielona ważnie i godziwie”.

małżeństwo¹⁷. Przed wydaniem postanowienia sąd winien wysłuchać wnioskodawcę oraz osobę, z którą małżeństwo ma być zawarte, a w razie potrzeby również osoby bliskie przyszłych małżonków; jeżeli zaś chodzi o osoby dotknięte chorobą psychiczną lub niedorozwojem umysłowym, sąd winien także zasięgnąć opinii biegłego lekarza, w miarę możliwości psychiatry. Zachodzi tu pewna analogia z prawem kanonicznym, które do udzielenia dyspens wymaga odpowiedniej „przyczyny”¹⁸. Zezwolenie sądu może mieć miejsce tylko w trzech przypadkach: 1) w braku osiągnięcia wymaganego przez ustawę wieku, 2) przy chorobie umysłowej albo niedorozwoju psychicznym nupturienta, 3) przy przeszkodzie powinowactwa w linii prostej.

1. „Dyspensowanie” od przeszkody wieku

W przypadku braku wymaganego przez ustawę wieku sąd może zezwolić na zawarcie małżeństwa mężczyźnie, który ukończył lat osiemnaście, albo kobiecie, która ukończyła lat szesnaście, jeżeli z okoliczności wynika, że zamierzone małżeństwo będzie zgodne z dobrem założonej przez nie rodziny oraz z interesem społecznym oraz jeżeli istnieją ważne powody udzielenia zezwolenia¹⁹. Nie można jednak unieważnić małżeństwa z powodu braku przepisanego wieku, jeżeli małżonek przed wytoczeniem powództwa ten wiek osiągnął. Jeżeli żona zaszła w ciążę, unieważnienie małżeństwa z powodu braku przepisanego wieku może nastąpić tylko na jej żądanie²⁰. Udzielenie zatem zezwolenia przez sąd na zawarcie małżeństwa przez mężczyznę, który nie ukończył lat osiemnastu, albo przez kobietę, która nie ukończyła lat szesnastu, byłoby bezskuteczne.

2. Zezwolenie sądu mimo choroby psychicznej nupturienta

Jeżeli stan zdrowia lub umysłu osób dotkniętych chorobą psychiczną lub niedorozwojem umysłowym, a nie ubezwłasnowolnionych całkowicie nie zagraża małżeństwu ani zdrowiu przyszłego potomstwa, sąd może udzielić zezwolenia na zawarcie małżeństwa²¹. Brak „zagrożenia małżeństwu” nie sięga aż do „dobra założonej rodziny” oraz „interesu społecznego”, lecz ma

¹⁷ Zob. art. 561 § 1 i 2 k.p.c.

¹⁸ Art. 561 § 3 zd. 1 k.p.c.

¹⁹ Art. 10 §2 (drugie zdanie) k.r.o.

²⁰ Art. 10 § 3 k.r.o.

²¹ Art. 12 § 1 (drugie zdanie) k.r.o.

na względzie jedynie stosunki między małżonkami. Nie wymaga się ponadto „ważnych powodów”. Należy natomiast mieć na względzie „zdrowie przyszłego potomstwa”²².

3. Zezwolenia na małżeństwo między powinowatymi w linii prostej

Zezwolenie sądu w tym przypadku zostało uzależnione od „ważnych powodów”²³. Sąd zatem jedynie przeprowadza badanie, czy powody istnieją, oraz dokonuje oceny ich ważności. Chodzi tu o przyczyny skłaniające osoby ubiegające się o zezwolenie do zawarcia związku małżeńskiego. Żadne inne względy nie mają tu znaczenia. Jednakże ocena tych przyczyn należy wyłącznie do sądu²⁴.

Jeżeli sąd udzieli zezwolenia w jednym z owych trzech przypadków, nie ma żadnego znaczenia trafność i słuszność stosowania dalszych przesłanek, a więc ocena zgodności małżeństwa z dobrem założonej rodziny i z interesem społecznym, niezagrażania przez stan zdrowia lub umysłu małżeństwu i zdrowiu przyszłego potomstwa oraz ważności powodów. Dopuszczalność i skuteczność udzielenia zezwolenia *ex post*, czyli już po zawarciu małżeństwa lub nawet w toku postępowania zmierzającego do unieważnienia tego małżeństwa, jest sporna. Wydaje się jednak, że nie ma żadnych uzasadnionych przyczyn, by kwestionować dopuszczalność i skuteczność zezwolenia udzielonego *ex post*²⁵.

III. SKUTKI ZAWARCIA MAŁŻEŃSTWA MIMO ISTNIENIA PRZESZKÓD

Zasadniczą różnicą w rozumieniu przeszkód w obu systemach prawa (kanonicznego i świeckiego) jest ich wpływ na ważność małżeństwa. I ten aspekt nas głównie interesuje. W prawie kanonicznym „przeszkodą małżeńską w sensie ścisłym jest okoliczność dotycząca osoby zawierającej małżeństwo, która z mocy prawa Boskiego lub ludzkiego czyni daną osobę niezdolną do jego

²² S. Grzybowski, *Prawo rodzinne. Zarys wykładu*, Warszawa 1980, s. 63.

²³ Art. 14 § 1 k.r.o. (drugie zdanie).

²⁴ S. Grzybowski (dz. cyt., s. 63) radzi sądom stosowanie liberalizmu w ocenie istnienia i ważności powodów.

²⁵ Kodeks mówi o zezwoleniu „na zawarcie małżeństwa”, ale czyni tak – zdaniem S. Grzybowskiego (tamże) – ze względu na potrzebę przedstawienia zezwolenia kierownikowi Urzędu Stanu Cywilnego dokumentu zawierającego to zezwolenie.

zawarcia²⁶. Obecnie znane są tu jedynie przeszkody tzw. zrywające, tj. wywołujące skutki niezaisnienia małżeństwa od początku, a zatem między osobami zawierającymi małżeństwo z przeszkodą zrywającą, według prawa kanonicznego, jeśli nie udzielono od niej dyspensy, małżeństwo nie zaistniało w ogóle. Jedność i nierozzerwalność należą do istotnych przymiotów małżeństwa jako sakramentu²⁷. Stąd cała procedura sądów kościelnych z racji zawarcia małżeństwa z przeszkodami zrywającymi zmierza „nie do unieważnienia małżeństwa, ale do orzeczenia jego nieważności od początku”²⁸. Doktrynę Kościoła na temat nierozzerwalności związku małżeńskiego od początku wypowiedziała na nowo Kongregacja Nauki Wiary w piśmie z 11 kwietnia 1973 r.²⁹ Postępowanie przed sądami kościelnymi w sprawie orzeczenia nieważności małżeństwa jest szczegółowo unormowane w KPK³⁰.

Natomiast w k.r.o mamy do czynienia z autentycznym unieważnieniem związku małżeńskiego w przypadkach jego zawarcia z omówionymi wyżej przesłankami negatywnymi ważności małżeństwa. Małżeństwo może być unieważnione tylko z tych powodów, z którymi przepisy niniejszego działu łączą rygor nieważności (art. 17). Artykuły 10-16 wyliczają taksatywnie (wyczerpująco) zakazy, z powodu których można unieważnić małżeństwo. Nie można unieważnić małżeństwa po jego ustaniu. Nie dotyczy to jednak unieważnienia z powodu pokrewieństwa między małżonkami oraz z powodu pozostawania przez jednego z małżonków w chwili zawarcia małżeństwa w zawartym poprzednio związku małżeńskim. Jeżeli jeden z małżonków wytoczył powództwo o unieważnienie małżeństwa, może ono nastąpić także po śmierci drugiego małżonka, w którego miejsce na procesie występuje kurator ustanowiony przez sąd. W razie śmierci małżonka, który wytoczył powództwo o unieważnienie małżeństwa, unieważnienia mogą dochodzić jego zstępni³¹. Orzekając unieważnienie małżeństwa, sąd orzeka także, czy

²⁶ Kan. 1073 KPK: „Przeszkoda zrywająca czyni osobę niezdolną do ważnego zawarcia małżeństwa”.

²⁷ Kan. 1056 KPK: „Istotnymi przymiotami małżeństwa są jedność i nierozzerwalność, które w małżeństwie chrześcijańskim nabierają szczególnej mocy z racji sakramentu”.

²⁸ Zob. szerzej na ten temat: T. P a w l u k, *Przesłanki nierozzerwalności małżeństwa*, „Prawo Kanoniczne”, 26(1983), nr 1-2, s. 21 nn.

²⁹ Zob. *Posoborowe prawodawstwo kościelne*, zebrał i przetłumaczył E. Szafrowski, t. VII, z. 2, Warszawa 1977 s. 197-199.

³⁰ Księga VII: *Procesy*, cz. III, tytuł I: *Procesy małżeńskie*, kan. 1671-1691.

³¹ Art. 18 i 19 k.r.o.

i który z małżonków zawarł małżeństwo w złej wierze³². Wyrok unieważniający małżeństwo jest orzeczeniem konstytutywnym, ponieważ kształtuje nowy stan prawny. Unieważnienie małżeństwa niweczy małżeństwo z mocą wsteczną – *ex tunc*. Natomiast rozwód niweczy małżeństwo w chwili jego orzeczenia – *ex nunc*. Mimo mocy wstecznej unieważnienia małżeństwa dwie dziedziny stosunków prawnych, jak to wyżej powiedziano, są wyjęte spod ogólnej reguły. Są to relacje majątkowe między małżonkami oraz stosunek do wspólnych dzieci. Przy określeniu tych stosunków (rozdział majątku, alimentacja) należy stosować te same przepisy, co przy orzekaniu rozwodu. Wszystkie inne stosunki prawne zostają unicestwione. W konsekwencji oboje małżonkowie wracają do stanu cywilnego sprzed zawarcia małżeństwa, kobieta powraca do poprzedniego nazwiska, którym posługiwała się w momencie zawierania małżeństwa nieważnego, ustaje stosunek powinowactwa³³.

Prawo do wniesienia powództwa o unieważnienie małżeństwa z tytułów uznanych przez k.r.o. mają oboje małżonkowie z wyjątkiem wypadku zawierania małżeństwa przez pełnomocnika – wtedy powództwo może wnieść tylko mocodawca – oraz ciąży osoby nieletniej, gdyż kodeks tylko jej daje prawo wniesienia powództwa. W wypadku unieważnienia małżeństwa z tytułu węzła małżeńskiego i pokrewieństwa, prócz małżonków powództwo może wnieść każdy, kto ma interes prawny. Wreszcie we wszystkich wypadkach powództwo może wnieść z urzędu prokurator³⁴. W sprawach więc o unieważnienie lub o ustalenie istnienia lub nieistnienia małżeństwa odpis pozwu doręcza się zawsze prokuratorowi i zawiadamia się go o terminach rozprawy³⁵.

³² „Za będącego w złej wierze uważa się małżonka, który w chwili zawarcia małżeństwa wiedział o okoliczności stanowiącej podstawę jego unieważnienia. Jeżeli małżonek lub małżonkowie dowiedzieli się o przeszkodzie po zawarciu małżeństwa, nie stają się winni złej wiary w myśl zasady «*mala fides superveniens non nocet*». Do skutków unieważnienia małżeństwa w zakresie stosunku małżonków do wspólnych dzieci oraz w zakresie stosunków majątkowych między małżonkami stosuje się odpowiednio przepisy o rozwodzie, przy czym małżonek, który zawarł małżeństwo w złej wierze, traktowany jest tak, jak małżonek winny rozkładu pożycia małżeńskiego” (zob. J. G r z y w a c z, *Wprowadzenie do Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego*, [w:] J. G r z y w a c z, H. M i s z t a l, *Wprowadzenie do Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego. Postępowanie administracyjne*, Lublin 1974, s. 21).

³³ Tamże, s. 20-21.

³⁴ Art. 22 k.r.o.

³⁵ Art. 449 § 1 k.p.c. „Jeżeli powództwo o unieważnienie małżeństwa wytacza prokurator, pozywa on oboje małżonków, a w wypadku śmierci jednego z nich – kuratora ustanowionego na miejsce zmarłego małżonka” (art. 448 § 1 k.p.c.).

Reasumując stwierdzić możemy, że zarówno w prawie kanonicznym, jak i świeckim prawodawca chroni małżeństwo przed zawarciem go z przeszkodami. W prawie kanonicznym są stosowane różnego rodzaju dyspensy, a w prawie świeckim sąd może uchylać niektóre przeszkody i zezwalać na zawarcie umowy małżeńskiej w określonych warunkach mimo istnienia „przesłanek negatywnych ważności”.

Sprawą istotną są skutki zawarcia małżeństwa mimo istnienia przeszkód. W prawie kanonicznym mamy do czynienia z nieważnością od początku tego związku małżeńskiego, który został zawarty z przeszkodą zrywającą. Natomiast w polskim prawie rodzinnym i opiekuńczym zachodzi jedynie możliwość jego zasakarzalności, a w konsekwencji unieważnienia umowy małżeńskiej³⁶.

IV. WNIOSKI KOŃCOWE

Analiza samego pojęcia przeszkody małżeńskiej pozwala na wyciągnięcie rozlicznych wniosków:

1) Sama nazwa „przeszkoda” funkcjonuje w obu systemach prawnych, ale ma inne znaczenie w prawie kanonicznym (powoduje nieważność małżeństwa od początku), a w prawie świeckim funkcjonuje jako tzw. „przeszkoda” lub „przesłanka negatywna ważności”, albo „okoliczność wykluczająca zawarcie małżeństwa”, a nawet „zakaz zawierania małżeństwa”.

2) W prawie kanonicznym mamy do czynienia z przeszkodami zrywającymi, czyli powodującymi nieważność związku małżeńskiego od początku, natomiast w polskim prawie rodzinnym przeszkody same z siebie powodują nieważności małżeństwa, mogą być jednak podstawą do zaskarżenia jego ważności.

3) W prawie kanonicznym nie jest znana instytucja unieważnienia małżeństwa (poza dyspensą od małżeństwa niedopełnione, przywilejem Pawłowym

³⁶ Nie wchodzi w zakres przedmiotowy pracy szczegółowe omówienie skutków orzeczenia nieważności małżeństwa w prawie kanonicznym czy też prawnych skutków unieważnienia w polskim prawie rodzinnym. Jest to zagadnienie szerokie i wymagałoby osobnego studium w tym przedmiocie.

i przywilejem wiary)³⁷, natomiast w prawie polskim taka instytucja funkcjonuje (choć różni się od rozwodu).

4) Siedem przeszkód funkcjonujących na terenie prawa kanonicznego nie występuje w prawie świeckim: przeszkoda niemocy płciowej, różności religii, święceń, profesji zakonnej, uprowadzenia, przeszkoda występku i przyzwoitości publicznej (wynikają one bezpośrednio bądź z prawa naturalnego albo pozytywnego prawa kościelnego) – w Katolickich Kościołach Wschodnich ma miejsce ponadto przeszkoda pokrewieństwa duchowego wynikającego z chrztu.

5) Dwie przeszkody występują wyłącznie w prawie świeckim, tj. ubezwłasnowolnienie całkowite i choroba psychiczna lub niedorozwój umysłowy: wprawdzie nie występują wprost jako przeszkody w prawie kanonicznym, to jednak funkcjonują jako braki właściwej zgody małżeńskiej³⁸.

6) Pięć przeszkód funkcjonuje w obu systemach prawnych: wieku, wężła małżeńskiego, pokrewieństwa, powinowactwa, pokrewieństwa prawnego (z adopcji). Przeszkoda wieku co do zakresu lat – 21 dla mężczyzny i 18 dla kobiety – pokrywa się z wiekiem wymaganym w kościelnym prawie polskim, ale tylko do godziwości (do ważności wymagane jest 18 i 14 lat).

³⁷ Pojęcia te funkcjonują w KPK (zob. kan. 1141-1150). Oto wybrane teksty:

Kan. 1141: „Małżeństwo zawarte i dopełnione nie może być rozwiązane żadną ludzką władzą i z żadnej przyczyny, oprócz śmierci”.

Kan. 1142: „Małżeństwo niedopełnione, zawarte przez ochrzczonych lub między stroną ochrzczonej i stroną nieochrzczonej, może być ze słusznej przyczyny rozwiązane przez Biskupa Rzymskiego, na prośbę obydwu stron lub tylko jednej, choćby druga się nie zgadzała”.

Kan. 1143 § 1: „Małżeństwo zawarte przez dwie osoby nie ochrzczone zostaje rozwiązane na mocy przywileju pawłowego dla dobra wiary strony, która przyjęła chrzest, przez sam fakt zawarcia nowego małżeństwa przez stronę ochrzczonej, jeśli strona nieochrzczonej odeszła”.

§ 2: „Uważa się, że strona nieochrzczonej odchodzi, jeżeli nie chce mieszkać ze stroną ochrzczonej lub mieszkać z nią w zgodzie bez obrazy Stwórcy, chyba że strona ochrzczonej po przyjęciu chrztu dała słuszny powód odejścia”.

Kan. 1144: § 1 „Aby strona ochrzczonej ważnie zawarła nowe małżeństwo, należy zawsze zapytać stronę nieochrzczonej”:

1° czy i ona chciałaby przyjąć chrzest;

2° czy przynajmniej chciałaby zgodnie mieszkać ze stroną ochrzczonej, bez obrazy Stwórcy”.

Kan. 1148 § 1: „Nieochrzczonej, który miał równocześnie przed chrztem kilka żon nieochrzczonej, po przyjęciu chrztu w Kościele katolickim, jeśli mu trudno pozostać z pierwszą żoną, może zatrzymać jedną z nich, oddalając pozostałe. To samo odnosi się do kobiety nieochrzczonej, która miała równocześnie kilku mężów nieochrzczonej”.

³⁸ Zob. kan. 1095-1107 KPK.

Przeszkoda węzła małżeńskiego wywodzi się z diametralnie różnych założeń: w prawie kanonicznym zawsze ważne jest małżeństwo pierwsze, jeśli nie została orzeczona jego nieważność, natomiast w prawie świeckim ustawodawca stanął na stanowisku ważności małżeństwa drugiego, ale dał możliwość zaskarżenia ważności małżeństwa bigamicznego (z dwoma omówionymi wyjątkami).

Przeszkoda pokrewieństwa ma inny zakres: w linii prostej wszystkich stopni w obu systemach prawnych, natomiast w bocznej – do 4 stopnia w prawie kanonicznym i tylko 2 stopnia w prawie polskim.

Przeszkoda powinowactwa w prawie kanonicznym zachodzi we wszystkich stopniach linii prostej i do 2 stopnia w linii bocznej (szerzej jest w prawie kanonicznym Kościołów Wschodnich), natomiast w świeckim tylko w linii prostej, ale i tu można dyspensować „z ważnych powodów”.

Przeszkoda pokrewieństwa prawnego (z adopcji) w prawie kanonicznym zachodzi we wszystkich stopniach linii prostej i do 2 stopnia w linii bocznej, natomiast w prawie polskim tylko do 2 stopnia w linii prostej (tj. między przysposabiającym i przysposobionym).

7) Kościół stosuje w dużo szerszym zakresie system dyspens, natomiast ustawodawca świecki ogranicza pozwolenia sądu do trzech przypadków. Kościół katolicki, stojąc na stanowisku nierozzerwalności związku małżeńskiego, chroni jej przez domniemanie prawne ważności związku małżeńskiego, o ile zostało ono zawarte zgodnie z przepisami prawa³⁹.

8) Porównując pojęcie i treść przeszkody w obu systemach prawnych, można z całą odpowiedzialnością wyciągnąć bardzo istotny wniosek, że prawo kanoniczne poprzez system przeszkód zrywających, całą konstrukcję „zabezpieczeń” nierozzerwalności związku małżeńskiego, domniemanie ważności związku zdołało na wiele lat przed ustawodawstwem państwowym

³⁹ Kan. 1060 KPK: „Małżeństwo cieszy się przychylnością prawa, dlatego w wątpliwości należy uważać je za ważne, dopóki nie udowodni się czegoś przeciwnego”.

upodmiotowić rodzinę⁴⁰. Polskie prawo rodzinne i opiekuńcze nie upodmiotowiło dotychczas rodziny i nie nadało jej osobowości prawnej⁴¹.

9) Po ratyfikacji konkordatu osoby odpowiedzialne za badanie przedślubne narzeczonych na forum kościelnym oraz osoby pracujące w poradnictwie rodzinnym winny znać przeszkody polskiego prawa rodzinnego i opiekuńczego, do czego są zobowiązane art. 10. Wraz z wejściem w życie konkordatu zaczął obowiązywać dodatkowy zakaz błogosławienia małżeństw kanonicznych, jeśli między nupturientami zachodzą przeszkody wynikające z polskiego prawa rodzinnego i opiekuńczego. Zakaz ten nie rodzi skutków prawnych podobnych do przeszkody zrywającej, gdyż nie powoduje nieważności małżeństwa od początku. Jest to jednak zakaz, którego niezachowanie spowoduje określone skutki administracyjno-karne, określone ustawą około-konkordatową. Podobnie pracownicy Urzędów Stanu Cywilnego winni zapoznać się z przeszkodami w prawie kanonicznym, aby na zasadzie pomocniczości ułatwiać ludziom wierzącym zachowanie prawa i chronić wolność sumienia i wyznania osoby ludzkiej.

⁴⁰ Zob. J o a n n e s P a u l u s II, *Adhortatio Apostolica Familiaris consortio*, 22 XI 1981, AAS 74(1982) s. 81-191; Zob. *Karta praw rodziny*; J. L a s k o w s k i, *Nowa instrukcja Episkopatu Polski o przygotowaniu do małżeństwa w świetle praw psychologii-socjologii*, „Prawo Kanoniczne”, 19(1976), nr 3-4, s. 53-63; t e n ż e, *Uwarunkowania trwałości małżeństwa chrześcijańskiego. Studium z socjologii prawa*, Warszawa 1984; *Teologia małżeństwa i rodziny*, red. K. Majdański, t. I, Warszawa 1980; R. S z t y c h m i l e r, *Doktryna Soboru Watykańskiego II o celach małżeństwa i jej recepcja w Kodeksie Prawa Kanonicznego z roku 1983*, Lublin 1993.

⁴¹ J. W i n i a r z, *Prawo rodzinne*, wyd. 3, Warszawa 1980, s. 14. Zob. też: H. M i s z t a l, *Polskie prawo wyznaniowe*, Lublin 1996. Nie widać też takich perspektyw w nowej Konstytucji RP. Z jego ogólnej deklaracji w art. 18: „Małżeństwo jako związek kobiety i mężczyzny, rodzina, macierzyństwo i rodzicielstwo znajdują się pod ochroną i opieką Rzeczypospolitej Polskiej” nie wynika zapowiedź zmian w k.r.o. Podobnych nadziei nie można opierać na art. 23 o gospodarstwie rodzinnym czy artykułach dotyczących wolności religijnej (25 i 53 łącznie z art. 48).

THE POSSIBILITIES AND EFFECTS OF ESTABLISHING MARRIAGE
DESPITE OBSTACLES IN THE CANONICAL AND POLISH LAW

S u m m a r y

Responding to the social need to know the system of the canonical and Polish lay law in view of the concordat of July 28, 1993, the author show one of the essential issues implied by art. 10 of the at document, ie the influence of marital obstacles on the validity of sacramental marriage and the validity of marital contract in the Polish law. He discusses the system of dispensations in the Canonical law and legal permits in the Polish law, the permits which repeal the obstacles making it (the Canonical law) valid or non-actionable (the Polish law). Moreover, the list of obstacles in the two legal systems is of value, especially it is of great cognitive importance that the author has compared the effects of establishing marriage despite the breaking off obstacles or negative premisses of marriage establishment.

Translated by Jan Kłós